

МОРФОЛОГІЯ – розділ мовознавчої науки, що вивчає слово як частину мови.
У сучасній українській мові виокремлюють **ДЕСЯТЬ ЧАСТИН МОВИ**

	Частини мови	Значення, питання	Приклади	
Самостійні частини мови <ul style="list-style-type: none"> • мають лексичне значення; • мають граматичне значення; • виконують синтаксичну роль 	Іменник	називає предмет <i>(хто? що?)</i>	ліс, орел	Змінні частини мови
	Прикметник	виражає ознаки предметів <i>(який? чий?)</i>	рідний, заячий	
	Числівник	означає число, кількість, порядок предметів при лічбі <i>(скільки? котрий?)</i>	п'ять, другий	
	Займенник	указує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх <i>(хто? що? який? чий? котрий? скільки?)</i>	я, ми, твій, деякі	
	Дієслово	називає дію або стан предмета <i>(що робити? що зробити?)</i>	любити, знайти	
	дієприкметник (форма дієслова)	виражає ознаку предмета за дією або станом <i>(який?)</i>	вишитий, скошений	
	дієприслівник (форма дієслова)	називає додаткову дію або стан <i>(що роблячи? що зробивши?)</i>	співаючи, зібравши	
Прислівник	виражають ознаку дії, стану предмета або іншої ознаки <i>(як? де? куди? коли? звідки? чому?)</i>	восени, міцно, по-київськи	Незмінні частини мови	
Службові частини мови <ul style="list-style-type: none"> • не мають лексичного значення; • не мають граматичного значення; • самостійно членами речення не бувають 	Прийменник	визначає відношення між словами в реченні		у, в, з, на, над, під, із, з-за, понад
	Сполучник	сполучає однорідні члени речення й частини складного речення		і, й, та, а, але, або, тому що
	Частка	надає реченню або його членам смислових відтінків, утворює певні граматичні форми	лише, тільки, це, не, ні, ось, би, нехай	
	Вигук (особлива частина мови)	виражає почуття та волевиявлення, не називаючи їх	ой, ого, ех, ура, ну, алло, годі	

ІМЕННИК

Іменник – самостійна частина мови, що називає предмет (особу, явище, почутті тощо) і відповідає на питання хто? що? (людина, любов, книжка, веселка).

Морфологічні ознаки. Іменник належить до певного роду, змінюється за відмінками й числами.

Синтаксична роль. У реченні іменник може бути будь-яким членом речення (найчастіше підметом і додатком): Водоспад – це природна фабрика енергії, що може працювати на користь людини.

Групи іменників за значенням

загальні назви (король, село, собака)	власні назви (Данило, Сірко, Карпати)
назви неістот (палац, ромашка, народ)	назви істот (людина, комар, мавка, теля)
конкретні назви (озеро, зерно, суцвіття)	абстрактні назви (радість, любов, розум)

Рід іменників

Усі іменники (крім множинних) належать до одного з трьох родів: **чоловічого** (порадник, журавель, терен, бубон), **жіночого** (путь, подорож, земля, рілля), **середнього** (віконце, море, узбіччя, дівча).

Іменники **спільного** роду – це слова, які можуть називати осіб як чоловічої, так і жіночої статі (вони здебільшого характеризують певні риси особи): рева, базіка, нікчема, жаднюга, заїка, замазура, зівака, нездара, ненажера, підлиза, потвора, сирота, нероба, забіяка, прибудда, причепа, стиляга, трудяга, (мають закінчення **-а**); також деякі назви осіб на **-о**: забудько, базікало, ледащо – ч.р. і с.р.; сонько, чванько – ч.р. і ж.р. У реченні узгоджуються з іншими частинами мови як у чоловічому, так і в жіночому роді (середньому, якщо на -о): малий соня – мала соня.

Іменники подвійного роду можуть позначати як істоти, так і неістоти; вони утворюють відтінок згрубілості: вовчище, гарбузище, дубище (ч.р. і с.р.); бабище, відьмище, дівчище, рудище, свекрушище (ж.р. і с.р.).

Назви осіб за професією, посадою, званням, видом діяльності належать до іменників чоловічого роду, хоча можуть називати осіб як чоловічої, так і жіночої статі: прокурор, суддя, терапевт, професор, лейтенант, академік, диригент, інженер, лікар, директор, завідувач, міністр, поет, учитель, редактор.

Молодий інженер розробив проект.

Досвідчений лікар О. Красовська проконсультувала пацієнта.

(! новий правопис (фемінітиви – граматичні форми на позначення осіб жіночої статі): директорка, лікарка, учителька, поетеса, редакторка, кравчиня, продавчиня !)

Відсутні відповідники жіночого роду в складних назвах посад: старший бухгалтер, заступник директора.

Багато іменників не мають паралельних форм жіночого роду: адвокат, інженер, кочегар, лор, менеджер, мер, міністр, посол.

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження

назви осіб чоловічої статі – імен. ч. р.,	леді, мадам, міс, місіс, фрау;
жіночої статі – жіночого роду	денді, мачо, містер

назви тварин – іменники чоловічого роду	какаду, поні, шимпанзе, ему, фламінго
назви професій - іменники чоловічого роду	аташе, імпресаріо, маестро, рефері
назви неістот – іменники середнього роду	купе, таксі, меню, пюре, сопрано, рандеву, бароко, бра, бюро, журі, кашне, хобі
географічні назви – рід визначаємо за загальною назвою	Перу (країна), Конго, Хуанхе (річка) – ж.р. Баку, Делі (місто), Ері (озеро) – с.р. Капрі (острів) – ч.р.
Запам'ятайте: <i>цеце</i> (муха) – ж.р., <i>івасі, путасу, фугу</i> (риба) – ж.р., <i>авеню</i> (вулиця) – ж.р., <i>кольрабі</i> (капуста) – ж.р., <i>гінді, комі</i> (мова) – ж.р., <i>боржомі</i> (вода) – ж.р., <i>бера</i> (груша) – ж.р., <i>грего, майстро, сироко, торнадо</i> (вітер) – ч.р., <i>саямі</i> (ковбаса) – ж.р.	
Іменники <i>візаві, протезе, хіпі</i> – ч.р. і ж.р.	
Рід деяких іменників залежить від їхнього значення: <i>великий боа</i> (удав) – <i>рожеве боа</i> (жіночий шарф із пір'я або хутра)	
Іменники <i>вино, пальто, ситро</i> відмінюємо	

Рід складноскорочених слів

Незмінювані складноскорочені слова – рід визначаємо за головним словом.	<i>ЗНО</i> (оцінювання) – с. р. <i>ООН</i> (організація) – ж.р. <i>ЄС</i> (союз) – ч.р.
Змінювані складноскорочені слова – рід визначаємо граматично за типом відмінювання (здебільшого як ім. ч. р.)	<i>ЦУМ</i> (магазин) – ч. р. (ЦУМу, у ЦУМі)

Складні випадки визначення роду

Чоловічий рід	Жіночий рід
літопис, насип, полин, собака, шампунь, ярмарок, продаж, ступінь (науковий), Сибір, тюль, кір, нежить, туш (вітальний), адрес (вітальний), степ, дріб, сип, брелок, бутель, шлях, біль, дріб, живопис, перекис, пил, степінь, фенхель (рослина, кріп аптечний)	путь, тополя, адреса (поштова), ваніль, бандероль, в'язь, обитель, туш (чорна, предмет косметики), криза, президія, філія, жовч, гуаш, річ, лют, мазь, антресоль, бешамель (соус), бязь, вермішель, заповоч (нитки для вишивання), каніфоль (смола хвої), мігрень, нехворощ (рослина), папороть, ретуш (відбиток, печатка), розкіш, суміш, фланель (тканина), шагрень (вид шкіри)

Особливості відмінювання

Н.в. ступінь	честь	нежить	річ	шампунь	гуаш	тюль
О.в. ступенем	че <u>ст</u> ю	нежи <u>те</u> м	річ <u>ч</u> ю	шампун <u>е</u> м	гуаш <u>ш</u> ю	тюле <u>м</u>
Н.в. кір	жовч	туш	туш	брелок	бутель	сип
О.в. кором	жовч <u>ю</u>	туше <u>м</u>	туш <u>ш</u> ю	брело <u>к</u> ом	бутле <u>м</u>	сипо <u>м</u>

Паралельні форми роду мають такі іменники: *абрикос – абрикоса, африкат – африката, банкнот – банкнота, жираф – жирафа, зал – зала, манжет – манжета, оазис – оаза, плацкарт – плацкарта, птах – птаха, сусід – сусіда.*

І до чоловічого, і до жіночого роду належать слова: *гандж, дрож, купіль, фальш, харч.* Їх відмінюють, як іменники ч.р. (хàрчу, хàрчем) або ж.р. (хàрчі, хàрчю).

Число іменників

Іменники, що мають форму однини та множини	Іменники, що мають лише форму однини (назви речовин, почуттів, абстрактні іменники, власні назви, збірні іменники)	Іменники, що мають лише форму множини (назви парних, сукупних предметів, речовин, почуттів, ігор, свят, обрядів, власні назви)
сад – сади, думка - думки	<p>сметана, молоко, цукор, золото, азот, асфальт, борошно, вода, маргарин, масло, нафта, папір, сніг, клей; заздрість, добро, щирість, гордість; рух, освіта, право; Тернопіль, Харків, Сірко, Анжела, Дністер, Юпітер, Чорне море; молодь, волосся</p> <p>Іноді такі іменники набувають форми множини (але змінюється лексичне значення): <i>сири вищого сорту, технічні масла, мінеральні води, сухі вина, високоякісні сталі; жита, піски.</i></p> <p><i>Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій!</i> (В.Симоненко)</p>	<p>Ножиці, окуляри, в'язи, груди; штани, бриджі, бутси; ваги, вила, граблі, носилки, ночви; ворота, двері, сходи; вершки, парфуми, дрова, консерви, макарони, прянощі; заздрощі, гордощі, жалощі, труднощі, ревнощі; городки, жмурки, шахи; обжинки, іменини, канікули, оглядини, переговори, перегони, роковини, сутінки, відвідини, дебати, посиденьки, пустощі, хвастощі; Альпи, Карпати, Черкаси, Чернівці, Суми</p>
<p>Значення числа в невідмінюваних іменниках виражається тільки синтаксично (за допомогою контексту): В одному купе сиділо кілька дітей. З усіх купе повиходили пасажери.</p>		

Зауважте!

Іменники, що називають сукупність однакових чи подібних істот або предмети, які сприймаємо як одне ціле, називають **збірними** (студентство, листя, насіння, молодь, волосся, рідня). Вони мають форму **лише однини**.

Тренувальні вправи

1. Дотримано норм узгодження прикметників з іменником у рядку

А) рожеве фламінго

В) учена ступінь

Б) прудке кенгуру

Г) високий насип

2. Визначте рід іменників. Випишіть іменники чоловічого роду.

Нежить, путь, тінь, апокриф, тюль, кольрабі, ваніль, Сочі, академік, північ, грань, лікар, колібрі, ООН, Алчевськ, цеце, бязь, Душанбе, плач, Огайо (штат), ОБСЄ, Лондон, толь, танго, аркан, важіль, зелень, суміш, кір, актор, манго.

З перших букв виписаних слів складіть назву твору, який уважають «праматір'ю українського театру»

Відміни іменників

I відміна	II відміна		III відміна	IV відміна
чоловічий, жіночий, спільний рід, закінчення -а, (-я)	чоловічий рід, нульове закінчення або -о	середній рід, закінчення -о, -е, -а (-я)	жіночий рід, нульове закінчення, а також іменник мати	середній рід, закінчення -а (-я), при відмінюванні з'являються суфікси -ат- (-ят-), -ен-
надія, турбота, суддя, рілля, Микола	Павло, степ	поле, вікно, заняття	гордість, кров, зустріч	курча (курчати), порося (поросяти) тім'я (тімені)

Зауважте!

До відмін не належать:

- множинні іменники (*ножиці, ворота*);
- іменники прикметникового походження (*наречена, минуле*);
- незмінювані іменники іншомовного походження (*какао, бюро*);
- жіночі прізвища на **приголосний** та **-о** (Ткач Ірина, Стібко Надія). Такі прізвища при відмінюванні не змінюються.

Іменники I і II поділяються на тверду, м'яку і мішану групи

Відміна	Тверда група	М'яка група	Мішана група
I	основа на твердий не шиплячий приголосний: <i>дорога, староста</i>	основа на м'який приголосний: <i>тополя, мрія, Ілля</i>	основа на шиплячий приголосний: <i>каша, алича, вежа</i>
II	основа на твердий не шиплячий приголосний (ч.р.): <i>друг, дядько</i>	основа на м'який приголосний (ч.р.): <i>учитель, гай, кінь</i>	іменники з основою на шиплячий приголосний, крім іменників с.р. на -я: <i>плащ, читач, плече</i>
	іменники с.р. із закінченням на -о: <i>срібло жито</i>	іменники с.р. із закінченням -я: <i>роздоріжжя, уміння, колосся</i>	
II (на -р)	директор (директор ^й – н.в. мн., директора – р.в. одн.) Запам'ятайте! <i>хабар, комар, снігур, звір</i>	лікар (лікар ^і – н.в. мн. лікаря – р.в. одн.) Запам'ятайте! <i>Ігор, Лазар, якір, кучер (волосся)</i>	назва професії чи діяльності людини: школяр, ковзаняр (наголошений суфікс яр)

Особливості відмінювання (I відміна)

Орудний	тверда	дорого <u>ю</u> , старосто <u>ю</u> , Миколо <u>ю</u>
	м'яка, мішана	тополо <u>ю</u> , каше <u>ю</u> , надіє <u>ю</u> , веже <u>ю</u>
Кличний	тверда	Микито <u>ю</u> , дівчино <u>ю</u>
	м'яка, мішана	мелоді <u>ю</u> , доле <u>ю</u> , душе <u>ю</u>
	пестливі форми м'якої групи Запам'ятайте! Насте! Катре!	Наталю <u>ю</u> , бабусю <u>ю</u>

Закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни

-а (-я)	-у (-ю)
назви чітко окреслених предметів: зошита, принтера	назви абстрактних, просторових понять, процесів: жалю, галасу, степу
назви істот: інженера, Вітра	назви явищ природи: вітру, землетрусу, листопаду
назви населених пунктів, крім тих, де друга частина співзвучна із загальною назвою: Мадрида, Львова, АЛЕ Кривого Рогу, Широкого Яру	географічні назви: Сибіру, Байкалу, Бугу, Криму, АЛЕ в назвах річок з наголосом на закінчені -а: Дністра, Дінця
назви мір, грошових одиниць, місяців, днів тижня, чисел, часу: грама, метра, долара, листопада, тижня АЛЕ року, віку	назви збірних понять, речовин, матеріалів: граніту, хору, саду, гурту АЛЕ гуртка, садка, ліска
наукові терміни (здебільшого точних наук і мовознавства): атома, синуса, ромба, присудка	назви установ, організацій, споруд, приміщень: ліцею, магазину, будинку, АЛЕ гаража, хлівà, млинà, монастиря
	терміни (здебільшого літературознавчі, хімічні, фізичні): стилю, міфу, імпульсу назви ігор, танців: волейболу, вальсу АЛЕ гопака

Зауважте! Деякі іменники можуть мати паралельні закінчення -а (-я), -у (-ю) .

Це залежить від наголосу (моста́ і мо́сту, стола́ і сто́лу, двора́ і дво́ру)

або від значення: листопада́ (місяця) і листопаду́ (природне явище), акта́ (документа) і акту́ (дія), звука́ (термін музики, лінгвістики) і звуку́ (інше значення), малюнка́ (твір малярства, картина) і малюнку́ (зображення дійсності письменником), папера́ (документа) і паперу́ (матеріалу).